

اگر نیروهای مسلح در یک کشور در آن حد از آمادگی و اقتدار هست که هیبت او بیش از قدرت و توان نظامی به صحنه آمده، هیبت او موجب می‌شود که دشمنان به این کشور طمع نکنند، این، البته برای ارتش مایه سربلندی و افتخار است. (فرمانده معظم کل قوا)

بازدارندگی متوازن و کاهش تهدیدهای هوایی با تاکید بر نقش دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران

ایرج بختیاری^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲

چکیده

سیاست خارجی با اتخاذ راهبرد دیپلماسی دفاعی به عنوان یکی از عوامل موثر بر توان بازدارندگی در عرصه تقابل و تعامل با سایر کشورها با رویکرد دفع و رفع تهدیدها و یا اعمال نقش‌های مداخله‌جویانه و تحمیل خواسته‌ها، همواره موردنظر دولت‌هاست. در این میان چگونگی نگرش و هنر دولت‌ها در هموار نمودن بسترهای لازم بر میزان اثربخشی استفاده از آن بسیار موثر می‌باشد به گونه‌ای که بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به واسطه ویژگی‌هایی که دارد تحت تاثیر قرار می‌دهد. ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های ملی و بین‌المللی اتخاذ شده، همواره در معرض تهدیدهای بالقوه و نزدیک به فعل و یا به فعل درآمده منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای قرار دارد. دفع تهدیدها به ویژه در حوزه هوایی از وظایف شبکه پدافند هوایی است که براساس آئین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های عملیاتی در حال انجام است و این امر صرف هزینه‌ها و منابع بسیاری را دربر دارد. این تحقیق به دنبال واکاوی نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی می‌باشد و به دنبال تعیین چگونگی ایفای این نقش است. نوع تحقیق کاربردی به روش توصیفی موردی-زمینه‌ای و با رویکرد آمیخته است. در راستای تقویت ادبیات تحقیق با تعداد ۱۴ نفر از صاحب‌نظران این حوزه که به روش هدفمند گلوله برفی تا حد اشباع تعیین شده‌اند، مصاحبه انجام شده و حجم نمونه کمی نیز با استفاده از فرمول کوکران به تعداد ۴۰ نفر از کاشناسان امر به منظور پاسخ به سوال‌های پرسشنامه محقق ساخته تعیین گردید. در طی روند انجام تحقیق و براساس مطالعه اسناد و مدارک و بررسی نتایج مصاحبه، ابعاد بازدارندگی (توانایی، ارتباط، اعتبار، صراحت) براساس دیپلماسی دفاعی و مولفه‌های گذار مشخص گردید و در جمع‌بندی، تاثیر مستقیم و موثر دیپلماسی دفاعی بر بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی، که همان هدف اصلی این تحقیق است، مورد تایید قرار گرفت.

واژگان کلیدی: بازدارندگی متوازن، پدافند هوایی، تهدیدهای هوایی، دیپلماسی دفاعی.

^۱ . عضو هیات علمی دانشگاه خاتم الانبیا(ع)، تهران، ایران. رایانامه: eraj_baktiar@yahoo.com

مقدمه

در سال‌های اخیر در راستای تقابل با ج.ا.ایران، به‌موازات وارد آوردن فشار در عرصه‌های مختلف و تهدید به حمله نظامی، تحرکات شناسایی و در برخی موارد با قصد نفوذ به قلمرو فضایی و سرزمینی کشور در دستور کار سامانه‌های پرنده مشکوک و مظنون به متخاصم قرار گرفته که این امر نشان‌دهنده استفاده گسترده از انواع روش‌ها و ابزار گردآوری اطلاعات به‌منظور تکمیل پازل اطلاعاتی و به‌روآوری برآوردهای اطلاعاتی دشمنان بالقوه و بالفعل منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای می‌باشد. نیروهای نظامی و بخش‌های تابعه متولی دفاع از قلمرو سرزمینی و هوایی کشور، به‌شکل مستمر و به‌صورت شبانه‌روزی، براساس قوانین، آئین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های صادره از رده‌های بالا، واکنش لازم را به نفوذهای موردی و احتمالی نشان داده و موارد نقض قلمرو سرزمینی را برابر روش به مراجع صلاحیت‌دار گزارش می‌کنند. این امر در برخی موارد حاد و اضطراری منجر به بالا رفتن درجه آمادگی دفاعی می‌گردد که ضوابط و پیامدهای ویژه خود را دارا می‌باشد.

بازدارندگی و ممانعت از تجاوز، با استفاده از روش‌های ایجاد سد دفاعی و یا تمرکز بر ابزارهای بازدارندگی و زدودن اندیشه حمله از ذهن دشمن صورت می‌پذیرد. آنچه مسلم است کاربست دیپلماسی دفاعی به‌عنوان یکی از عوامل بسیار مهم بازدارنده از نفوذ و عملی شدن تهدید و در نتیجه ارتقای بازدارندگی بخش دفاعی و به‌ویژه پدافند هوایی می‌باشد که توجه و تمرکز بر آن با رویکرد تعامل سازنده با کشورها، پیامدهایی همچون ارتقای پایداری ملی، مصون‌سازی در برابر تهدیدهای نظامی بالقوه و بالفعل را در پی داشته و موجب ارتقای قدرت بازدارندگی کشور خواهد شد که درواقع همان کارکردهای پدافند غیرعامل می‌باشد. مقام معظم رهبری درخصوص اهمیت بازدارندگی فرموده‌اند: اگر نیروهای مسلح در یک کشور در آن حد از آمادگی و اقتدار هست که هیبت او بیش از قدرت و توان نظامی به صحنه آمده، هیبت او موجب

می‌شود که دشمنان به این کشور طمع نکنند، این، البته برای ارتش مایه سربلندی و افتخار است. (۸۳/۱/۳۰)

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

توجه و تاکید بر ابزارهای بازدارندگی و ممانعت از تجاوز، از مرحله تفکر، برنامه‌ریزی تا عمل، همواره موجب پیشگیری از بروز رخدادهای این حوزه و کاهش آسیب‌پذیری‌ها و صرفه‌جویی در منابع، استهلاك تجهیزات و نیروهای عمل‌کننده و مسئول می‌گردد. (یوسف‌وند و همکاران: ۱۳۹۸) در این میان نقش دیپلماسی دفاعی به‌عنوان یکی از عوامل بسیار مهم بازدارنده از نفوذ و تهاجم دارای اهمیت است که تاکنون کمتر مورد توجه مسئولان راهبردی قرار گرفته و بیشتر بر واکنش و تقابل تاکید شده است. از این‌رو واکاوی نقش بازدارندگی دفاعی به‌ویژه پدافند هوایی به‌منظور کاهش تهدیدهای هوایی مربوط به اصطکاک سامانه‌های تهاجمی و گردآوری اطلاعات رقبای و تهدیدکنندگان (به‌شکل رخنه و نفوذ و قطع خطوط مرزی قلمرو فضای کشور (FIR) که روند رو به افزایشی دارد و نیز به‌صورت تجاوز گسترده، سامانه‌ها و کارکنان پدافند هوایی را به‌صورت شبانه روزی درگیر نموده و به مرور زمان استهلاك و فرسودگی منابع را به‌دنبال دارد)، با مرزها و قلمرو سرزمینی (آسمان) کشور در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته و مسئله تحقیق فقدان توجه کافی مسئولان به نقش مولفه دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی (متوازن) و کاهشی نمودن روند تهدیدهای مربوط به نفوذ و تجاوز هوایی به قلمرو هو فضایی کشور می‌باشد که مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت انجام این تحقیق از منظر ایجابی شامل موارد زیر می‌باشد:

(۱) کاهش و به حداقل رساندن میزان و کمیت اقدام‌های تاکتیکی و مقابله‌ای در قبال تهدیدهای هوایی با ایجاد بازدارندگی و کاهش تهدیدها.

(۲) تمرکز بر روش‌های اثربخش کم‌هزینه دفاعی، با توجه به هزینه‌بری بالای روش‌های سخت مقابله.

(۴) توجه به مولفه‌های نرم بازدارندگی به‌ویژه دیپلماسی دفاعی.

(۵) بیان جنبه‌های مختلف بازدارندگی مبتنی بر مولفه دیپلماسی دفاعی.

(۶) تبیین درک اثر بازدارندگی بر مأموریت پدافند هوایی در دفع و رفع تهدیدها.

(۷) به حداقل رساندن چالش‌های مربوط به ایجاد فرسودگی و استهلاک منابع انسانی و تجهیزات.

از منظر ضرورت و با نگاه سلبی، عدم انجام تحقیق در زمینه روش‌های کاهش و ممانعت از بروز تهدیدهای هوایی مد نظر، می‌تواند پیامدهای زیر را به دنبال داشته باشد:

(۱) تحمیل و صرف هزینه بسیار و استهلاک منابع در مراحل چهارگانه اجرای مأموریت دفاع هوایی در مواجهه با تهدیدها و ایجاد بازدارندگی.

(۲) افزایش مسائل، چالش‌ها و مشکلات مربوط به نفوذ پرنده‌های مشکوک و یا متخاصم که شبکه پدافند هوایی در انجام مأموریت با آن‌ها مواجه است.

(۳) مواجهه شدن امنیت آسمان کشور با تهدیدهای فزاینده.

۳-۱. پیشینه تحقیق

(۱) در مقاله دیپلماسی دفاعی ایران در بیانیه گام دوم انقلاب، مطلبی (۱۴۰۰) به روش توصیفی اشاره می‌کند که اهداف، راهبرد و الزامات دیپلماسی دفاعی به عنوان شیوه نوینی از ارائه توان نظامی، به مثابه سازوکاری است که دولت‌ها می‌کوشند، به‌واسطه آن از امتیازات و توانایی‌های خود در حوزه دفاعی برای وابسته کردن دیگر کشورها به خود، افزایش وابستگی متقابل امنیتی، جلب اعتماد، جلوگیری از بروز منازعه، حل منازعه‌ها، ایجاد

چارچوب‌های امنیتی منطقه‌ای استفاده کنند. براساس یافته‌های تحقیق دیپلماسی دفاعی کشور به واسطه اهداف و راهبردهای مدیریت حوزه‌های امنیتی، فراهم کردن زمینه تأمین فناوری تجهیزات یا تسلیحات دفاعی، نقش‌آفرینی در بازدارندگی، خلع سلاح و کنترل تسلیحاتی، کسب منافع اقتصادی، اعتمادسازی در حوزه‌های نظامی، مبارزه با تروریسم، گسترش همکاری‌های دفاعی - نظامی با کشورها، توسعه تعاملات با نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی گامی مؤثر در تولید و زایش بیش از پیش قدرت ملی، نیل به ثبات و امنیت پایدار در فرایند گام دوم انقلاب در مسیر تمدن‌سازی نوین به‌شمار می‌آید.

(۲) در مقاله کاربست سیاست دفاعی با راهبرد دفاعی و راهبرد نظامی، کلانتری (۱۳۹۴) می‌گوید دیپلماسی دفاعی چندگانه و قابلیت‌محور راهنمای عمل و چارچوبی برای راهبرد دفاعی بوده و منجر به اقتدار دفاعی همه‌جانبه و اقتدار نظامی قابلیت‌محور می‌گردد. این اقتدار از طریق راهبرد بازدارندگی تهاجمی که رازآمیز و مبتنی بر ارباب است، به‌دست می‌آید. سیاست دفاعی از طریق انعقاد پیمان‌های نظامی موجب ایجاد محیط امنیتی کم‌خطر و همگرایی با سایر کشورها می‌شود. راهبرد دفاعی با به‌کارگیری مؤلفه‌های قدرت ملی مانع از به‌وجود آمدن تهدیدهای نظامی و سخت می‌گردد. راهبرد نظامی در نحوه سازماندهی نیروهای مسلح و انتخاب سیستم‌های جنگ‌افزار جهت اجرای مأموریت‌های محوله مؤثر می‌باشد. سیاست دفاعی ارزش‌محور و انسان‌محور افزون بر نهادینه کردن فرهنگ مقاومت، موجب تقویت روحیه دشمن‌ستیزی می‌شود.

(۳) در مقاله‌ای از نوع توصیفی - تحلیلی با عنوان دیپلماسی دفاعی ج.ا. ایران (با تأکید بر فناوری موشکی)، غلامی (۱۳۹۸) دیپلماسی دفاعی را به‌عنوان ابزاری مؤثر در پیشبرد اهداف و سیاست‌های کشور، در راستای اعتمادسازی، تنش‌زدایی، امنیت‌سازی و تولید قدرت دانسته که در جهت مقابله با تهدیدهای پیرامون منطقه‌ای و خنثی‌سازی آن‌ها، به

بومی سازی و راهبرد بازدارندگی براساس فناوری های موشکی و همچنین جنگ نامتقارن روی آورده است.

در یک جمع بندی می توان گفت پیشینه های معرفی شده به مصادیق و اثربخشی کاربرد دیپلماسی دفاعی و گسترش مناسبات همکاری به عنوان عامل موثر بازدارنده کم هزینه متوازن با سایر عوامل بازدارندگی در تعامل با سایر کشورها و تقابل با تهدیدهای احتمالی بالقوه، تاکید داشته و توجه مسئولین و متولیان سیاسی و دفاعی کشور را به این امر جلب نموده اند.

۴-۱. سؤال های تحقیق

۴-۱-۱. سؤال اصلی: نقش دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی در برابر تهدیدهای هوایی چگونه است؟

۴-۱-۲. سؤال های فرعی

- (۱) تهدیدهای هوایی موثر بر ماموریت شبکه پدافند هوایی ج.ا.ایران کدامند؟
- (۲) دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی ج.ا.ایران چه نقشی دارد؟

۵-۱. اهداف تحقیق

۵-۱-۱. هدف اصلی: واکاوی نقش دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی در برابر تهدیدهای هوایی و بررسی ابعاد آن می باشد.

۵-۱-۲. هدف های فرعی

- (۱) شناسایی تهدیدهای هوایی موثر بر ماموریت شبکه پدافند هوایی ج.ا.ایران
- (۲) بررسی نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی ج.ا.ایران

۶-۱. روش شناسی تحقیق

با توجه به اهداف و نتایج تحقیق که در حوزه پدافند هوایی مورد استفاده قرار می گیرد، نوع آن کاربردی و با توجه به تمرکز بر زمینه خاصی از مورد تحقیق که همانا نقش دیپلماسی دفاعی در بازدارندگی است، روش تحقیق توصیفی - پیمایشی به صورت

موردی- زمینه‌ای می‌باشد. جامعه آماری کیفی شامل صاحب‌نظران حوزه پدافند هوایی و نیز دیپلماسی دفاعی به صورت هدفمند و قضاوتی به تعداد ۱۴ نفر تعیین گردید، با ویژگی دارای مدارک علمی حداقل کارشناس ارشد و سوابق کاری و تجربه بالای ۲۵ سال خدمت در مشاغل مدیریتی عملیاتی و راهبردی می‌باشند. قلمرو تحقیق شامل: قلمرو موضوعی: بازدارندگی، قلمرو زمانی: افق ۵ ساله و قلمرو سازمانی: قرارگاه پدافند هوایی کشور می‌باشد. جامعه آماری کمی (جدول ۱) جهت انجام فرآیند توزیع پرسشنامه به تعداد ۶۵ نفر تعیین و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و سطح خطای ۵٪ و مقدار Z برابر ۱/۹۶ به تعداد ۴۰ نفر محاسبه گردید.

جدول (۱) ترکیب جامعه آماری تحقیق

ردیف	عنوان	تعداد	درصد فراوانی
۱	فرماندهان و مدیران بخش دفاع هوایی	۱۵	۲۵٪
۲	استادان دانشگاه‌های نیروهای مسلح	۳۰	۵۰٪
۳	کارشناسان حوزه دیپلماسی دفاعی	۱۵	۲۵٪
۴	جمع کل	۶۵	۱۰۰٪

روایی و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها در مورد مصاحبه با طرح سوال‌هایی که جنبه‌های خاصی از اهداف تحقیق را دربرگیرد با مشورت اساتیدان و خبرگان و به صورت رفت و برگشتی و پالایش آن‌ها و همچنین اخذ نظرها با طرح سوال‌ها به صورت تکرار مصاحبه در زمان‌های مختلف تعیین گردید و روایی پرسشنامه بر مبنای روایی محتوا و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید (جدول ۲) و تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام شده است. با توجه به اینکه حداقل ضریب پایایی لازم برای پرسشنامه‌های پژوهشی ۰/۷ است و ضرایب آلفای کرونباخ محاسبه شده از این مقدار بالاتر هستند، بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت پرسشنامه مورد استفاده از پایایی لازم برخوردار است.

جدول (۲): پایایی پرسشنامه

ابعاد بازدارندگی	تعداد سوال	ضریب آلفای کرونباخ
توانایی	۳	۰/۸۱
ارتباط	۴	۰/۷۹
اعتبار	۶	۰/۸
صراحت	۲	۰/۷۲

روایی بیانگر اعتبار ابزار پرسشنامه است. روایی محتوا یکی از انواع روش‌های تعیین روایی یا اعتبار پرسشنامه است. روایی محتوایی^۱ معمولاً به چنین سؤال‌هایی پاسخ می‌دهد که آیا ابزار طراحی شده همه جوانب اصلی و مهم مفهوم مورد نظر را دربر می‌گیرد یا خیر. برای تعیین CVR از متخصصان درخواست شد تا هر مورد^۲ را براساس طیف سه قسمتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» بررسی نمایند. سپس پاسخ‌ها مطابق فرمول زیر محاسبه گردید:

$$CVR = \frac{n_e - \frac{n}{2}}{\frac{n}{2}}$$

n_e تعداد متخصصانی است که به گزینه‌ی ضروری پاسخ داده‌اند و n تعداد (کل) متخصصان است. اگر مقدار محاسبه شده، از مقدار جدول (۳) بزرگتر باشد اعتبار محتوای آن مورد پذیرفته می‌شود. در اینجا با توجه به تعداد متخصصان ($n=40$) و n_e (>26) و مقادیر به دست آمده CVR (برای سؤال‌ها عموماً عددی نزدیک به ۰/۴ بود) که بزرگتر از مقدار جدول (۰/۲۹) برای این تعداد است، بنابراین اعتبار سؤال‌های پرسشنامه مورد تایید قرار گرفت.

^۱ Content validity

^۲ Item

جدول (۳): روایی پرسشنامه

حداقل مقدار CVR قابل قبول بر اساس تعداد متخصصین نمره گذار					
تعداد متخصصین	مقدار CVR	تعداد متخصصین	مقدار CVR	تعداد متخصصین	مقدار CVR
۵	۰/۹۹	۱۱	۰/۵۹	۲۵	۰/۳۷
۱۰	۰/۶۲	۲۰	۰/۴۲	≥ 40	۰/۲۹

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

۱-۲ مفهوم شناسی بازدارندگی: در منابع متنوع تعاریف مختلفی از بازدارندگی ارائه شده که به برخی از آنها اشاره می‌گردد: بازدارندگی، تدابیری است که با استفاده از وسایل روانی، به جای ابزار فیزیکی، از بروز جنگ ممانعت می‌کند. (کالینز، ۱۳۸۳: ۴۷۶) در یک رابطه دو جانبه، بازدارندگی به معنای کوشش یکی، برای اعمال نفوذ در دیگری است، تا او را از اقدام به عملی که متضمن خسارت یا هزینه‌ای برای اولی است بازدارد. (بوفر، ۱۳۶۹: ۲۶۳). بازدارندگی نوع مشخصی از اعمال نفوذ است که مستقیماً و آشکارا بر مبنای تهدید به مجازات و یا محروم کردن طرف مقابل از منابع خود قرار دارد. (بیلیس و دیگران، ۱۳۷۳: ۹۰). در زیر دو مورد از راهکارهای ایجاد بازدارندگی ج.ا.ایران در مواجهه با تحریم‌ها بیان گردیده است:

۲-۲ نمایش قدرت برای مقابله با تهدیدهای بین‌المللی: نمایش قدرت در زمره سازوکارهای مقابله و اقدام‌های متقابل محسوب می‌شود و با کاربرد قدرت متفاوت است و ماهیت غیر خصمانه داشته و به‌عنوان نشانه‌ای برای بازسازی الگوهای رفتاری تلقی می‌شود. کشورهایمانند ایران که از موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه‌ای برخوردارند، می‌توانند از قابلیت خود برای انجام اقدام‌های متقابل غیر خصومت‌آمیز، استفاده نمایند. اقدام‌هایی مانند رزمایش‌های نظامی در خلیج فارس که بخشی از انرژی مورد نیاز اقتصاد سرمایه‌داری از آن عبور می‌کند و غرب بر این امر واقف باشد که اگر محدودیت‌هایی

بر ضد ایران اعمال نماید، ایران نیز از ابزارهای خود برای ایجاد محدودیت در تعامل اقتصادی سایر بازیگران استفاده و هرگونه مجازات اقتصادی می‌تواند با اقدام‌های متقابل غیرخصمانه موازنه گردد.

۲-۳ توسل به رای از راه دیپلماتیک: اعمال محدودیت‌های اقتصادی و فناورانه توسط غرب، در ساختار داخلی کشورهای مد نظر مخالفینی دارد و هرگونه الگوی منازعه‌آمیز دارای پیامدهای اقتصادی و راهبردی برای کشورهایی است که ابتکار عمل را در سیاست بین‌الملل در دست گرفته‌اند. به همین دلیل می‌توان جلوه‌هایی از «تعامل سازنده» را برای تغییر در تصمیم‌های قبلی مورد توجه قرار داد که در شرایطی امکان‌پذیر است که با نهادهای تأثیرگذار در اتحادیه اروپا و آمریکا به تعامل راهبردی پرداخت. در حالت کلی توسل به رای از راه سازوکار دیپلماتیک و حقوقی حاصل می‌گردد. سازوکارهایی مانند مذاکره، میانجی‌گری، قضاوت بین‌المللی و انجام توافق‌های رسمی را می‌توان در زمره سازوکارهای توسل به رای برای برطرف سازی بخشی از تحریم‌های اقتصادی و تکنولوژیک دانست. (پرسمان دانشگاهیان: متقی، ۱۳۹۸) توسل به رای از مؤثرترین سازوکارهای حل اختلاف‌ها در حوزه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است که زمینه‌های لازم برای برطرف سازی محدودیت‌های راهبردی برضد قدرت سازمانی و ساختاری ایران را به وجود می‌آورد.

همچنین تعاملات و ارتباطات دیپلماسی دفاعی دارای سطوح، الگو و کنش‌های مختلفی است که در جدول (۱) به اختصار به این موارد اشاره می‌شود (پوستین چی و همکاران، ۱۳۹۵).

جدول (۴) سطوح، الگوها و کنش‌های دیپلماسی دفاعی

سطوح دیپلماسی دفاعی	الگوی همکاری‌های راهبردی	نشانه‌های کنش و تعامل بازیگران در فرایند- همکاری‌های راهبردی
سطح دو جانبه یا ملی	همکاری‌های نظامی دوجانبه	تبادلات آموزشی و حرفه‌ای نظامی- اعزام وابسته و مستشار - توافقات دوجانبه- برگزاری سمینارها و دوره نظامی مشترک - کمیسیون مشترک دفاعی دوجانبه- انجام رزمایش‌های مشترک و....
سطح منطقه‌ای	همکاری‌های نظامی منطقه‌ای	ایجاد ساختارهای امنیتی منطقه‌ای- حل منازعه‌های منطقه‌ای- حضور در پیمان‌های امنیتی- رزمایش‌های منطقه‌ای
سطح بین‌المللی	همکاری‌های راهبردی	حضور در: عملیات حفظ صلح سازمان ملل- عملیات بشردوستانه سازمان ملل- پیمان‌های نظامی فرامنطقه‌ای- کمک به فرایند مداخله نظامی- همکاری با بازیگران در روند اقدام‌های نظامی- ائتلاف‌های راهکنشی و راهبردی- امضای یادداشت‌های امنیتی و انجام مذاکرات راهبردی

۲-۴. دفاع با تاکید بر بازدارندگی: دفاع در تعریف جامع آن عبارت است از تدابیری که توسط یک یا چند کشور برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناورانه اتخاذ می‌شود و توانایی‌های دفاعی، بازدارندگی را تقویت می‌کند و بازدارندگی نیز به این توانایی‌ها نیرو می‌بخشد (بوزان: ۱۳۷۸، ۲۸) و بازدارندگی دفاعی، مجموعه اقداماتی است که یک دولت یا گروهی از دولت‌ها انجام می‌دهند تا تهدید بالقوه یا بالفعل آن‌ها، از انجام عملیات خصمانه بر علیه منافع ملی آنان یا متحدانشان و یا تشدید جنگ، خودداری نماید. سن تزو در مورد ارزش بازدارندگی گفته است: یکصد پیروزی در یکصد جنگ، اوج کاردانی یک فرمانده نیست، منتهای هنرمندی یک فرمانده، مطیع کردن دشمن بدون هرگونه جنگ است. (تزو، ۱۳۸۳: ۵۹) بازدارندگی، نوعی راهبرد نظامی است، اما راهبرد جنگیدن نیست. هدف آن دستیابی یا تداوم صلح و یا بازداشتن دشمن از حمله یا محدود کردن جنگ است. اساس بازدارندگی، اقدامات فیزیکی و ورود در عرصه‌های درگیری نیست، بلکه

با شیوه‌های مختلف تعامل و عملیات روانی همچون تهدید، فریب و بزرگ‌نمایی، دشمن را از اقدام آتی خود منصرف و رسیدن به بازدارندگی متوازن است.

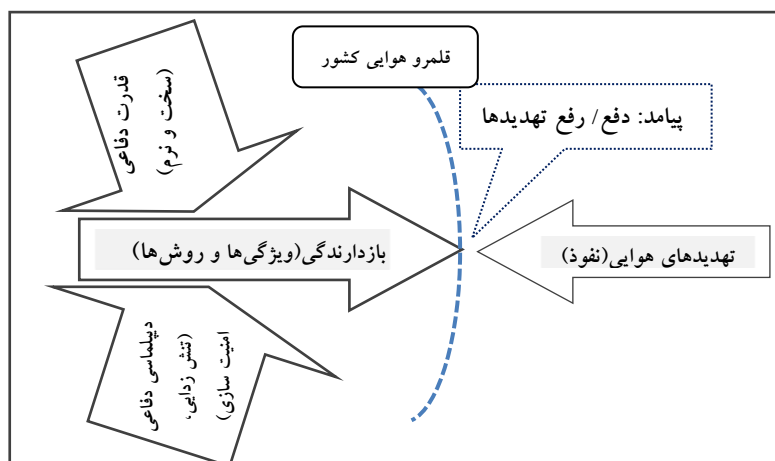
۲-۵ اصول بازدارندگی: تاثیر و اثربخشی بازدارندگی بستگی به چهار ویژگی دارد

(ولی‌وندزمانی و همکاران: ۱۳۸۹): **اول توانایی**: توانایی یا قابلیت‌ها، عبارت است از حفظ بازدارندگی با اتکا به امکان انجام اقدامات فیزیکی برای وارد آوردن خسارت یا محروم کردن طرف مقابل از امکاناتی خاص، که این جزء مهم و اساسی از بازدارندگی است. بازدارندگی، ترکیبی از توانایی و تهدید به اعمال آن توانایی است. کشوری که قصد بازدارندگی دارد، باید حداقل از یک عامل بازدارنده قوی مانند قدرت هسته‌ای، هم پیمانان، پشتیبانی مردمی، تسلیحات و نیروی مسلح قوی برخوردار باشد. دیپلماسی و راه‌کارهایی چون مذاکره و چانه‌زنی دشمن را برای حمله مردد می‌سازد. (امیدوارنیا، ۱۳۸۱: ۴۴) **دوم ارتباط**: اساس بازدارندگی، عملیات روانی است که در نهایت باید بر فکر و نیت فرماندهان و سربازان دشمن اثر بگذارد. لازمه این اثرگذاری، ارتباط است. کشوری که قصد بازدارندگی دارد، باید نیت خود و عواقب حمله دشمن به روشنی را بیان کند تا دشمن از اراده و نیت آن آگاه گردد. کشورها با انجام رزمایش‌ها، افزون بر حفظ آمادگی رزمی، به دشمن خود تفهیم می‌کنند که از آمادگی و قدرت وارد کردن تلفات و خسارت به دشمنان، برخوردارند. بنا براین در نظریه بازدارندگی، جلوگیری از برخورد میان طرفین، به تبادل نظر صریح و ضمنی طرفین بستگی دارد و لازم است دولت‌ها از طریق به‌شکل رسمی با ارسال پیام و اعلام برنامه‌ها، نیت واقعی خود را در این زمینه آشکار، و مشخص کنند در صورت مورد حمله قرار گرفتن دقیقاً چه عواقبی در انتظار مهاجم خواهد بود. (ازغندی، ۱۳۷۴: ۲۳۱) **سوم اعتبار**: یعنی این که طرف بازدارنده سابقه انجام تهدیدهای خود علیه کشور حریف یا کشور ثالثی داشته باشد. بنابراین تهدیدی که با ارتباط پیش‌بینی شده به طرف مقابل اعلام می‌گردد، نیمی از عمل بازدارندگی بوده و نیم دیگر اعتبار این تهدید، لاف زدن می‌باشد. به عبارت

دیگر، باید بر انتظارات، نیت و اراده طرف مقابل چنان نفوذ کرد که تصور داشته باشد، تهدید بازدارنده واقعاً به مرحله اجراء درخواهد آمد. اعتبار یعنی قبول واقعیت توانمندی و اراده لازم برای کاربرد آن جهت بازداشتن مهاجم از تهاجم (امیدوارنیا، ۱۳۸۱: ۴۵) اعتبار، قابلیت دوام توان بازدارندگی است. یعنی کشور بازدارنده قدرت بازدارندگی خود را حفظ و توان مقابله و تلافی را از دست ندهد. **چهارم صراحت:** کشور بازدارنده، بایستی به روشنی و صراحت خط قرمزهای خود و اعمالی را که منجر به استفاده از قدرت بازدارنده می شود، بیان کند. دشمنی که قصد حمله دارد، باید دریابد که کشور بازدارنده، از خود واکنش مناسب نشان خواهد داد. بازدارندگی موثر صرفاً داشتن نیروی نظامی قدرتمند نیست، بلکه صراحت و ثبات هم باید باشد. (همان، ۱۳۸۱: ۴۶)

۲-۶ **چارچوب نظری و الگوی مفهومی تحقیق:** سیاستگذاری های کلان، فرامین و بیانات فرماندهی کل قوا، چشم انداز دفاعی، نظریه های مطرح بازدارندگی آئین نامه ها و شیوه نامه های صادره از ستادهای بالادست، دکترین و ماموریت پدافند هوایی، اسناد بالادستی و همچنین ارکان جهت ساز و در واقع چارچوب نظری این تحقیق را تشکیل می دهند. با عنایت به این مطلب و روند اجرای تحقیق و اهداف آن مدل مفهومی زیر برگرفته از این چارچوب نظری، قابل ارائه می باشد که متغیر وابسته "بازدارندگی" و متغیرهای اثرگذار شامل مولفه های "قدرت دفاعی و دیپلماسی دفاعی" لحاظ گردیده است:

شکل شماره ۱: مدل مفهومی تحقیق

نکته قابل توجه در الگوی بالا، وجه غالب تاثیر رویکرد بازدارندگی، به جنبه دفع تهدید قبل از وقوع، و قدرت دفاعی به جنبه مقابله تا رفع تهدید عملی شده معطوف می گردد.

۳. یافته های تحقیق و تجزیه و تحلیل آن ها

۳-۱. یافته های تحقیق : در این مرحله ابتدا اثربخشی دیپلماسی دفاعی در زمینه بازدارندگی (متوازن) از خبرگان سوال شده و سپس عملکرد ویژگی های بازدارندگی طی پرسش نامه ای به جامعه نمونه تحقیق ارائه گردید و ضمن سوال در خصوص موافقت یا عدم موافقت با تاثیر بازدارندگی دیپلماسی دفاعی در رفع و دفع تهدیدهای در زمینه مولفه های سه گانه، در صورت موافقت، میزان موافقت نیز در قالب طیف پنج گزینه ای لیکرت با گزینه های خیلی کم تا خیلی زیاد (اعداد ۵-۱) که همان وزن عوامل است مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفت که اطلاعات به دست آمده در جدول شماره (۵) ارائه گردیده است:

جدول (۵) نتایج به دست آمده از مصاحبه و پرسش نامه

ردیف	مؤلفه بازدارندگی	پایه و اساس نظری	نقشه مفهومی	میزان اهمیت					میزان اهمیت				
				فراوانی اهمیت					درصد فراوانی اهمیت				
				(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)	(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)
۱	رابطه	ارتباط	ارعاب و تهدید	۳۵	۵	۰	۰	۰	۸۷.۳٪	۱۲٪	۰	۰	۰
			اعتمادسازی	۳۵	۳	۲	۰	۰	۸۷.۳٪	۷.۵٪	۰	۰	۰
			امتیاز دهی	۲۰	۱۵	۵	۰	۰	۵۰٪	۳۷٪	۱۳٪	۰	۰
۲	ارتباط	ارتباط	ارعاب و تهدید	۳۹	۱	۰	۰	۰	۹۷.۵٪	۲.۵٪	۰	۰	۰
			اعتمادسازی	۴۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰٪	۰	۰	۰	۰
			امتیاز دهی	۳۶	۳	۱	۰	۰	۹۰٪	۷.۵٪	۲.۵٪	۰	۰
۳	ارتباط	ارتباط	ارعاب و تهدید	۳۷	۳	۰	۰	۰	۹۲.۵٪	۷.۵٪	۰	۰	۰
			اعتمادسازی	۳۹	۱	۰	۰	۰	۹۷.۵٪	۲.۵٪	۰	۰	۰
			امتیاز دهی	۳۰	۸	۲	۰	۰	۷۵٪	۲۰٪	۵٪	۰	۰
۴	-	-	ارعاب و تهدید	۳۲	۶	۲	۰	۰	۸۰٪	۱۵٪	۵٪	۰	۰

ردیف	مؤلفه بازدارندگی	مؤلفه و ابزار تهدید	مؤلفه و ابزار تسلیم	میزان اهمیت									
				فراوانی اهمیت					درصد فراوانی اهمیت				
				(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)	(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)
۱	توان	ارعاب و تهدید	٪۱۰۰	۳۵	۵	۰	۰	۰	٪۸۷.۳	٪۱۲	۰	۰	۰
		اعتمادسازی	٪۱۰۰	۳۵	۳	۲	۰	۰	٪۸۷.۳	٪۷.۵	٪۵	۰	۰
		امتیاز دهی	٪۲۰	۲۰	۱۵	۵	۰	۰	٪۵۰	٪۳۷	٪۱۳	۰	۰
		اعتمادسازی	٪۱۰۰	۳۶	۳	۱	۰	۰	٪۹۰	٪۷.۵	٪۲.۵	۰	۰
		امتیاز دهی	٪۵۰	۳۶	۳	۱	۰	۰	٪۹۰	٪۷.۵	٪۲.۵	۰	۰

۲-۳: تجزیه و تحلیل یافته‌ها: همان‌گونه که در قسمت ادبیات تحقیق بیان شد، از آنجایی که ویژگی‌های چهارگانه بازدارندگی شامل توانایی و قدرت دیپلماتیک در حوزه دفاع، ارتباط و ایجاد روابط با طرف‌های مورد نظر (حسن همجواری و انعقاد پیمان همکاری)، اعتبار و پیشینه روابط حسنه با دیگر کشورها براساس احترام متقابل و همچنین صراحت و بیان قصد و نیت در به‌کارگیری دیپلماسی دفاعی به‌منظور کاهش تهدیدهای نفوذ و قطع خطوط مرزی نواحی اطلاعات پروازی کشور (FIR) بایستی همواره مورد توجه مسئولان امور قرار گیرد. به منظور بررسی تاثیر کاربست دیپلماسی دفاعی بر مولفه‌های بازدارندگی هریک از ویژگی‌های آن با استفاده از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت از جامعه نمونه سوال شد که نتایج تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه از تاثیر بسیار زیاد (۵) تا تاثیر بسیار کم (۱) به شرح زیر می‌باشد:

جدول (۶) بررسی میزان تاثیر مولفه دیپلماسی دفاعی بر بازدارندگی دفاع هوایی

متغیر اثرگذار	متغیر اثرپذیر (بازدارندگی)	میزان تاثیر (درصد فراوانی)				
		(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)
دیپلماسی دفاعی	اعتمادسازی و تنش زدایی	۰	۰	٪۲	٪۸	٪۹۰
	امتیازدهی	۰	٪۱۰	٪۲۰	٪۳۰	٪۴۰
	ارعاب و تهدید	٪۷۵	٪۲۰	٪۵	۰	۰

با توجه به جدول (۶)، نظردهندگان بیشترین تاثیر کاربرد دیپلماسی دفاعی را بر ویژگی اعتمادسازی و جنبه صلح‌دوستانه آن (خیلی زیاد ۹۰٪ و خیلی کم ۰٪) و کمترین تاثیر را بر ویژگی ارباب و تهدید (خیلی زیاد ۰٪ و خیلی کم ۷۵٪) دانسته‌اند، بنابراین اهمیت نقش و تاثیر این مولفه در بازدارندگی مورد تاکید و تایید جامعه خبرگان قرار گرفته و هدف تحقیق هم محقق می‌گردد.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

در مدل مفهومی تحقیق تاثیر دو مولفه قدرت دفاعی سخت و نرم و دیپلماسی دفاعی، بر بازدارندگی و مولفه‌های آن در رویارویی با تهدیدها و دفع و رفع آن‌ها نشان داده شده است. از یک سو در بخش ادبیات تحقیق به تاثیر مولفه توان دفاعی بر قدرت بازدارندگی (جدول (۱)) و همچنین نتایج پیشینه‌ها به شکل مبسوط پرداخته شد که مورد تایید قرار گرفته و پذیرفته شده و از سویی سخن معروف کلاوزویتس در مورد جنگ (جنگ ادامه سیاست است اما به زبان دیگر) و گفته سان‌تزو (صد بار پیروز شدن در صد میدان نبرد اوج هنر نیست اوج هنر مقهور ساختن دشمن بدون جنگیدن است) بر استفاده از روش‌های دیپلماتیک به‌ویژه دیپلماسی دفاعی در پرهیز از جنگ و تقویت بازدارندگی صحنه گذاشته و امروزه نیز به آن توصیه می‌شود.

پاسخ به سوال‌های تحقیق: در پاسخ به سوال فرعی اول تحقیق یعنی «تهدیدهای هوایی موثر بر اجرای مأموریت شبکه پدافند هوایی کدامند؟» با بررسی ادبیات و تحلیل انجام گرفته، تهدیدهای هوایی در قالب مستقیم، غیرمستقیم و ترکیبی شناسایی و دسته‌بندی شد و تاکید بر این‌که مسئله تقرب به FIR به قصد نفوذ از چالش‌های روز شبکه پدافند هوایی است. در پاسخ به سوال فرعی دوم یعنی «دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی ج.ا.ایران چه نقشی دارد؟» و سوال اصلی تحقیق یعنی «نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی در برابر تهدیدهای هوایی چگونه

است؟» پس از تحلیل اسناد و مدارک و نتایج مصاحبه، ابعاد چهارگانه بازدارندگی براساس دیپلماسی دفاعی تعیین و سپس مولفه‌های ابعاد در قالب جدول (۵) مشخص گردید، پس از این مرحله ابتدا موافقت یا عدم موافقت و نیز میزان نقش و تاثیر هریک از مولفه‌های سه‌گانه بر ویژگی‌ها و ابعاد چهارگانه بازدارندگی از صاحب‌نظران سوال شد که نتایج آن در جدول (۶) در ستون مصاحبه (اثر مولفه بر ویژگی) آورده شده و مشخص گردید همه صاحب‌نظران با مولفه‌های بیان شده موافق بوده‌اند (که پاسخ سوال فرعی دوم یعنی چیستی نقش دیپلماسی دفاعی در ارتقای بازدارندگی دفاع هوایی نیز بیان گردید) اما در مورد میزان اثر آن‌ها، دیدگاه‌ها متفاوت بوده که این موضوع بیانگر سهم هریک از مولفه‌ها در بعد مورد نظر است. سپس در قسمت نتایج پرسشنامه، فراوانی اهمیت هریک از مولفه‌ها در پرسش‌نامه‌های دریافت شده از جامعه نمونه در ستون‌های مربوط به فراوانی اهمیت و درصد فراوانی اهمیت آورده شده است. اطلاعات مندرج در این جدول بیانگر موافقت و تایید ابعاد و مولفه‌های معرفی شده توسط جوامع کیفی و کمی تحقیق می‌باشد. این امر در مورد ویژگی توانایی، مولفه‌های «ارعاب و تهدید» و «اعتمادسازی» دارای بیشترین میزان موافقت (بالای ۸۷٪) و «امتیازدهی» کمترین میزان موافقت (۵۰٪) را به خود اختصاص داده‌اند. در مورد ویژگی ارتباط، «اعتمادسازی» بیشترین و «امتیازدهی» کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. در مورد ویژگی اعتبار، مولفه «اعتمادسازی» بیشترین و مولفه «امتیازدهی» کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. در خصوص ویژگی صراحت، مولفه‌های «ارعاب و تهدید» و همچنین «اعتمادسازی» بیشترین و «امتیازدهی» کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین نظردهندگان بیشترین تاثیر کاربرد دیپلماسی دفاعی را بر ویژگی اعتمادسازی و جنبه صلح‌دوستانه آن (خیلی زیاد ۹۰٪ و خیلی کم ۰٪) و کمترین تاثیر را بر ویژگی ارعاب و تهدید (خیلی زیاد ۰٪ و خیلی کم ۷۵٪) دانسته‌اند.

از آنجایی که بازدارندگی دشمن از تهاجم و رخنه، یا ایجاد اخلال در روند عملیات آن خود از اهداف پدافند هوایی است با توجه به ویژگی‌های ذاتی مولفه دیپلماسی دفاعی و کاربرد صلح‌جویانه و مسالمت‌آمیز آن از نظر اعتمادسازی، در یک جمع بندی می‌توان به تاثیر مستقیم و موثر دیپلماسی دفاعی بر اثربخشی بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی اذعان نمود که همان هدف این تحقیق یعنی واکاوی نقش بازدارندگی متوازن و کاهش تهدیدهای هوایی با تاکید بر نقش دیپلماسی دفاعی است. در ادامه راه‌کارها و پیشنهادها زیر در راستای دستیابی به این مهم ارائه می‌گردد.

۲-۴. پیشنهادها: با عنایت به تحلیل و نتیجه‌گیری انجام شده بالا و در راستای تقلیل هزینه‌های دفاعی و اتخاذ تدابیر اثربخش و راهکارهای موثر در رفع چالش شبکه پدافند هوایی در مورد نفوذ تهدیدهای به قلمرو هوایی سرزمینی کشور، پیشنهادهای زیر در راستای دستیابی به ارتقای بازدارندگی دفاعی در قبال تهدیدهای هوایی و کاهش صرف منابع، ارائه می‌گردد:

الف) پیشنهادهای اجرایی:

(۱) دستگاه دیپلماسی کشور، در خصوص کارآمدی و اثربخشی بازدارندگی دفاعی در دفع و رفع و یا کاهش تهدیدها، به تاکید بر نقش مقوله دیپلماسی دفاعی اهتمام ویژه‌ای معمول دارد.

(۲) ستادکل نیروهای مسلح، سیاستگذاری کلان و اقدامات لازم در جهت تقویت و ارتقای بازدارندگی دفاعی با لحاظ ویژگی‌های مورد اشاره در این تحقیق را مورد توجه قرار دهد.

(۳) در راستای کاهش میزان تهدیدهای هوایی در زمینه نفوذ عمدی و یا سهوی پرنده‌های باسرنشین و بدون سرنشین به قلمرو فضایی آسمان کشور، تقویت دیپلماسی دفاعی با رویکرد تعامل سازنده با سایر کشورها مورد توجه مسئولین بلندپایه کشوری و

لشکری قرار گیرد که تا حد امکان از فرسایش نیروها و سامانه‌های پدافندهوایی پرهیز گردد.

(۴) در راستای اجرای موارد بالا می‌توان به اقدام‌هایی مانند برگزاری رزمایش هوایی مشترک، تعامل آموزشی (هوایی) با کشورها، انعقاد پیمان عدم تجاوز متقابل هوایی، تحقیقات دفاعی مشترک، تشکیل کمیسیون‌های دفاعی مشترک، ایجاد مواضع مشترک دفاعی و تنظیم اسناد و صدور بیانیه‌ها اشاره نمود.

ب) **پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده:** پیشنهاد می‌گردد توسط پژوهش‌گران در زمینه اثرگذاری دیپلماسی دفاعی بر سایر حوزه‌های دفاعی کشور و همچنین طراحی الگو و تدوین راهبردهای آن تحقیقات مبسوطی انجام پذیرد.

منابع و یادداشت‌ها

الف. منابع فارسی

- ۱) انعامی علمداری، سهراب (۱۳۸۵). «دیپلماسی دفاعی اروپا»، راهبرد دفاعی، شماره ۱۴، زمستان، صص ۱۶۲-۱۲۹.
- ۲) بختیاری، ایرج؛ عسکری، احمد (۱۴۰۰) ارائه مدل تهدیدهای آینده سامانه‌های پدافند هوایی مبتنی بر عملکردها و پیامدها، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۸۵
- ۳) پوستین‌چی، زهره؛ متقی، ابراهیم؛ مآبی، طیب و فقیه، مهدی (۱۳۹۱). «نشانه‌ها و کارکردهای دیپلماسی دفاعی پویا»، راهبرد دفاعی، شماره ۴۰، صص ۷۲-۳۲.
- ۴) پوستین‌چی، زهره و متقی، ابراهیم (۱۳۹۵). رهیافت و فرآیندهای دیپلماسی دفاعی در راهبرد امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی، تهران.
- ۵) پیر محمدی، سعید (۱۳۹۵). «شاخص‌های قدرت نرم دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، سیاست دفاعی، شماره ۹۵، تابستان، صص ۳۴-۹.
- ۶) جعفری، سید اصغر (۱۳۹۸). «نقش دیپلماسی دفاعی در امنیت پایدار مبتنی بر دیدگاه امام خامنه‌ای»، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال هفدهم، شماره ۷۸، زمستان، صص ۸۸-۶۳.
- ۷) حاتمی، امیر و احدی، محمد (۱۳۹۵). دیپلماسی دفاعی نوین: مفاهیم، اهداف، کارکردها، تهران: ستاد فرماندهی کل قوا، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- ۸) ذوالفقاری، مهدی و خسروی، ایمان (۱۳۹۵). «تحرك بخشی به دیپلماسی دفاعی در پرتو فرصت‌ها و تهدیدهای برنامه اقدام سازمان ملل و تاثیر آن بر امنیت نظامی و دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش‌های روابط بین‌الملل، شماره ۲۲، زمستان، صص ۱۲۷-۱۰۱.

- ۹) صدیق، میرابراهیم؛ جمشیدی، محسن و پورعظیم، معصومه (۱۳۹۸). «نقش و جایگاه استراتژی دفاعی در راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه راهبرد سیاسی، ۳(۱۱)، صص ۶۳-۹۸.
- ۱۰) علیدوستی، قاسم (۱۳۹۷) رابطه دیپلماسی دفاعی و سیاست خارجی، نشریه سیاست دفاعی، شماره ۱۰۲
- ۱۱) غلامی، سعید (۱۳۹۸) دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران (باتأکید بر فناوری موشکی، نشریه سیاست دفاعی، دوره ۲۸، شماره ۱۰۷، مرداد ۱۳۹۸، صفحه ۱۶۰-۱۲۵
- ۱۲) فدوی، حبیب‌اله و کنعانی، مهدی (۱۳۹۷). جایگاه دیپلماسی دفاعی در تحقق بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر گنجیران.
- ۱۳) قهرمانپور، رحمن (۱۳۸۵). «اهداف و سطوح دیپلماسی دفاعی، مطالعه موردی ترکیه و مصر»، راهبرد دفاعی، سال چهارم، شماره ۱۴، زمستان.
- ۱۴) کلانتری، فتح‌اله (۱۳۹۴). سیاست دفاعی، دوره ۲۳، شماره ۹۲، آبان
- ۱۵) کوتی، اندرو و فورستر، آنتونی (۱۳۸۵). «دیپلماسی دفاعی در اروپای شرقی و مرکزی»، ترجمه سیدفتح‌الله پورموسوی، راهبرد دفاعی، شماره ۱۴، زمستان.
- ۱۶) متقی، ابراهیم (۱۳۸۵). «فرایندهای تحول در ساختار و کارکرد دیپلماسی دفاعی آمریکا»، راهبرد دفاعی، دوره چهارم، شماره ۱۴، زمستان.
- ۱۷) مرادیان، بهزاد و تاج‌آبادی، حسین (۱۳۹۳). «دیپلماسی دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران در برابر دیپلماسی اجبار ایالات متحده آمریکا»، دوفصلنامه مطالعات قدرت نرم، سال چهارم، شماره ۱۱، پاییز و زمستان، صص ۷-۴۹.

- ۱۸) میرزائی، سیداحمد؛ غریب آبادی، کاظم و رضاییان پور، محمد هادی (۱۳۹۳). «دیپلماسی دفاعی نوین انگلستان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین المللی، شماره ۲۱، زمستان، صص ۱-۲۹.
- ۱۹) مینائی، حسین؛ حاجیانی، ابراهیم؛ دهقان، حسین و جعفرزاده پور، فروزنده (۱۳۹۶). «ارزیابی راهبرد دیپلماسی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در وضعیت موجود»، راهبرد دفاعی، شماره ۸۳، تابستان، صص ۱۳۰-۱۰۹.
- ۲۰) ولی‌وندزمانی، حسین؛ مهرنیا، احمد؛ شهلائی، ناصر (۱۳۸۹) نظریه‌های راهبردی، انتشارات دافوس.
- ۲۱) یوسفوند، یعقوب؛ طاهری، ابوالقاسم؛ ابطحی، سید مصطفی؛ کاظمی‌زند، علی‌اصغر (۱۳۹۸). «طراحی الگویی از کاربست قدرت نرم دیپلماسی دفاعی در اجرای سیاست‌های دفاعی ج.ا.ایران»، راهبرد دفاعی، شماره ۶۸، صص ۱۲۴-۹۳.
- ۲۲) شفیعی و همکاران (۱۴۰۲) شناسایی مولفه‌های دیپلماسی عمومی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر فضای سایبر، فصلنامه مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی، دوره ۱۳، شماره ۵۳

ب. منابع انگلیسی

- 1) Corcoran, Andrew J (2003), Assessing the Effectiveness of Defence Diplomacy, United Kingdom, Defence Science and Technology Laboratory.
- 2) Cottey, Andrew (2004), Reshaping Defence Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance, ISBN 9780198566533, Published by Routledge.
- 3) Shea, Timothy, C. (2005), "Transforming, Military Diplomacy", JFQ: Joint Forces Quarterly, Issue 38, pp49-52.
- 4) UK, (1998), Defense Diplomacy, Ministry of Defense Policy Paper, available :<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk>
- 5) http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/BB03F0E7-1F85-4E7B-B7EB4F0418152932/0/polpaper1_def_dip.pdf
- 6) <https://www.porseman.com/1175105>